

Орловська Н. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету

ЮРИДИЧНА ОСОБА ЯК СТОРОНА УГОДИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

LEGAL ENTITY AS A PARTY TO A TRANSACTION IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

У статті розглядаються актуальні питання сучасного стану регламентації угод, стороною яких може бути юридична особа. Наголошено на особливостях «кримінально-правової деліктоздатності» юридичної особи, яка полягає у наявності організаційного зв'язку між юридичною особою та фізичною особою, яка діє від імені/в інтересах юридичної особи.

На підставі розуміння угоди як нормативно-правового договору піддаються аналізу а) угоди про примирення, стороною якого є потерпіла юридична особа; б) угоди щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку. Нормативною основою аналізу стали кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство, беруться до уваги правові позиції правозастосувачів.

У контексті організаційних особливостей юридичної особи та специфіки об'єкту посягання обговорюються особливості змісту угоди про примирення. Показано, що заподіяння юридичній особі майнової шкоди не виключає обов'язку підозрюваного/обвинуваченого вчинити дії, не пов'язані з відшкодуванням майнової шкоди. Наголошено, що функціонально угода про примирення, де стороною є потерпіла юридична особа, не відрізняється від угоди про примирення винного з потерпілим – фізичною особою. Показано, що угода щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є фактично поєднанням аналогу угоди про визнання винуватості та про співпрацю в кримінальному провадженні. Однак окремо не регламентовано врахування інтересів потерпілого при укладенні такої угоди.

У контексті пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства України є необхідним врегулювати у КК особливості призначення заходів щодо юридичних осіб на підставі угоди щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку. Зокрема, доцільно чітко унормувати наступні аспекти: яким чином співпраця зі слідством сприяє пом'якшенню заходів чи звільненню від них; чи можливе призначення заходів нижче за нижчу межу; яким чином при призначенні заходів має бути врахована позиція потерпілого тощо.

Ключові слова: юридична особа; вітчизняна модель кримінально-правового впливу на юридичну особу; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; кримінально-правові угоди; новели кримінального та кримінального процесуального законодавства.

The article deals with topical issues of the current state of regulation of transactions to which a legal entity may be a party. The author highlights the peculiarities of the “criminal liability” of a legal entity, which consists in the existence of an organisational link between a legal entity and a natural person acting on behalf of or in the interests of a legal entity.

Based on the understanding of an agreement as a legal contract, the author analyses a) arbitration agreements to which the aggrieved legal entity is a party; b) agreements on the application of criminal law measures to a legal entity in a special procedure. The legal basis for the analysis is criminal and criminal procedural law.

The author discusses the peculiarities of the content of a settlement agreement in relation to the organisational characteristics of a legal entity and the peculiarities of the subject of the offence. It is shown that causing property damage to a legal entity does not exclude the obligation of the suspect/defendant to take actions not related to compensation for property damage. The author emphasises that a reconciliation agreement where the victim is a legal entity is functionally no different from a reconciliation agreement between the offender and the victim – an individual. The author shows that an agreement on the application of criminal law measures to a legal entity is actually a combination of an analogue of a plea agreement and an agreement on cooperation in criminal proceedings. However, there is no separate regulation on taking into account the interests of the victim when concluding such an agreement.

In connection with the proposals for improving the criminal legislation of Ukraine, it is necessary to specifically regulate in the Criminal Code the specifics of imposing measures on legal entities on the basis of an agreement on the appli-

cation of criminal law measures to a legal entity. In particular, it is advisable to clearly regulate the following aspects: how cooperation with the investigation contributes to the mitigation of measures or exemption from them; whether it is possible to impose measures below the lower limit, etc.

Key words: *legal entity; national model of criminal law impact on a legal entity; criminal law measures against legal entities; criminal law agreements; innovations in criminal law and criminal procedure.*

Постановка проблеми. Зростання масштабів та ускладнення кримінальної активності поставили суспільство та державу перед необхідністю організувати підтримання правопорядку в умовах обмежених ресурсів. Одним із рішень стало розширення застосування диспозитивного методу правового регулювання в кримінальному праві, що виявляється у можливостях сторін кримінально-правового конфлікту визначати та контролювати власну поведінку. Саме в такому контексті вже понад 10 років розуміється інститут угод в кримінальному праві – як домовленостей між особами, що сприяють виникненню, зміні та реалізації кримінально-правових відносин [1, с. 15].

На сьогодні участь юридичних осіб у кримінально-правових конфліктах вже не вважається нонсенсом. У цьому сенсі можливість бути стороною кримінально-правової угоди є складовою статусу юридичної особи. Зокрема, в п.3 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015 р. «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» (далі – постанова ПВССУ) окремо було наголошено на можливості укладання угоди про примирення з юридичною особою (потерпілим), незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, за умови заподіяння останній кримінальним правопорушенням майнової шкоди [2]. І хоча вітчизняне кримінальне законодавство не підтримує концепцію кримінальної відповідальності юридичних осіб, наявна модель кримінально-правового впливу на них стала суттєвим кроком на шляху до наближення національного законодавства до практики країн ЄС. Останні зміни до КК сприяли розвитку цієї моделі в частині, що стосується, у першу чергу, заходів кримінально-правового характеру. Однак поряд із цим КПК було доповнено главою 37-1 «Кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному

порядку», яка містить ст. 483-17 «Особливості укладення угоди у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку».

Відповідно, у кримінальному процесуальному законодавстві з'явився ще один вид угоди, стороною якої може бути виключно юридична особа. У цей же час ця угода не отримала кримінально-правової регламентації, що, на нашу думку, порушує принцип системності та суперечить наявному підходу до унормування в кримінальному праві угод про примирення та про визнання винуватості.

Більше того, на наш погляд, є сенс ставити питання більш широко – кримінально-правову регламентацію угод, стороною яких може бути юридична особа, слід вважати невід'ємною складовою інституту кримінально-правового впливу на юридичних осіб. Його належна теоретична розробка та нормативна регламентація наблизять вітчизняну правозастосовну практику до успішного досвіду західних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена проблематика досить фрагментарно висвітлюється в фаховій літературі. У переважній більшості робіт увага приділяється особливостям моделі кримінально-правового впливу на юридичних осіб у КК України, в тому числі в контексті європейського досвіду. Зазначеним аспектам присвячено дослідження Ю.В. Бауліна, І.М. Даньшина, Г.І. Агафонова, В.К. Грищука, Н.О. Гуторової, О.О. Дудорова, О.В. Козаченка, І.І. Митрофанова, О.О. Михайлова, А.В. Павленко, О.Ф. Пасеки, С.І. Хавронюка, О. Шамари, О.М. Яценка та ін. Окремі питання висвітлювалися й у роботах авторки даної статті.

Що стосується статусу юридичної особи як сторони угод у контексті інституту кримінально-правового впливу на юридичних осіб, то ця проблематика ще не отримала належного теоретичного обґрунтування. Поряд із цим її актуальність підсилюється новелами вітчизняного законодавства.

З огляду на викладене, **метою статті** є розгляд сучасного стану регламентації угод, стороною яких може бути юридична особа, та формування пропозицій щодо удосконалення кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В кримінальному праві угоди з'явилися у зв'язку із запровадженням відповідного інституту в кримінальне процесуальне законодавство. Європейські стандарти поведіння з потерпілим ще у 1985 р. (Рекомендація Ради Європи № R (85) 11 від 28 червня 1985 р.) сфокусували увагу на суб'єктивних правах потерпілого як сторони кримінально-правового конфлікту. Суб'єктивне право при укладанні угоди реалізує й підозрюваний/обвинувачений, який прагне до пом'якшення негативних наслідків вчиненого кримінального правопорушення.

З кримінально-процесуальної точки зору мета провадження на підставі угод – це настання суб'єктивно бажаного результату через компроміс сторін конфлікту. У цьому сенсі можна погодитися з баченням, запропонованим у докторській дисертації М.В.Сіроткіної, яка розуміє кримінально-процесуальний компроміс як один із різновидів правового компромісу, який характеризується бажанням сторін з «доброї» власної волі вирішити кримінально-правовий конфлікт при певних рівних умовах, взаємних поступках і вигоді у кримінальному провадженні. Відповідно, суб'єктами ініціативи реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні можуть бути потерпіла особа, підозрюваний або обвинувачений, держава (в особі уповноважених нею органів) [3, с. 16, 17]. Слід підтримати тих авторів, які підкреслюють активну позицію держави щодо не лише забезпечення реалізації приватних інтересів, але й гарантії інтересів публічних [4, с. 232], тобто підтримання правопорядку, протидія кримінальній деліктності в умовах обмеженості суспільних ресурсів.

Таким чином, у КПК хоча і не розкривається поняття угоди, однак регламентовані види угод, їх зміст, наслідки укладення, затвердження, невиконання. Авторкою даної статті було обґрунтовано думку, що угоди про примирення та про визнання винуватості – це нормативно-правові договори. Про це свідчать такі ознаки: а) участь суб'єкта владних повноважень – дер-

жави в особі уповноважених органів (зокрема, суду при затвердженні угод вироками); б) права та обов'язки учасників угод знаходяться у переважно публічно-правовій сфері; в) угоди укладаються на підставі закону та за змістом мають відповідати положенням КПК [5].

Однак угоди, зазначені у КПК, мають очевидний матеріально-правовий контекст. Кожна з них є підставою виникнення прав та обов'язків її сторін; ці права та обов'язки становлять зміст відносин, які є суто кримінально-правовими, оскільки виникають з приводу вчинення кримінального правопорушення, їх сторонами є учасники кримінально-правового конфлікту; ці відносини регулюються кримінальним законом. Функціонально угоди про примирення та про визнання винуватості в кримінальному праві пов'язані із застосуванням кримінально-правових заходів, зокрема, призначенням покарання (у тому числі конкретних його видів, наприклад, штрафу як додаткового покарання за корупційне та пов'язане з корупцією кримінальне правопорушення на підставі угоди про визнання винуватості), звільнення від покарання та його відбуття. При цьому звільнення від кримінальної відповідальності на підставі примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК) не охоплюється угодою про примирення, також цей вид звільнення не є окремим видом угоди. Звернемо увагу на правову позицію ККС, яка чітко розмежовує звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК та угоду про примирення за нормативною регламентацією та правовими наслідками [6].

Кримінально-правовий статус юридичної особи передбачає, що вона може бути як потерпілою від кримінального правопорушення, так і діячем, чия суспільно небезпечна поведінка пов'язана із кримінальним правопорушенням. У другому випадку специфіка «кримінально-правової деліктоздатності» юридичної особи полягає у наявності організаційного зв'язку між юридичною особою та суб'єктом кримінального правопорушення – фізичною особою, яка діє від імені/в інтересах юридичної особи.

Оскільки вітчизняна модель кримінально-правового впливу на юридичну особу концептуально виключає «вину» останньої, цілком природно, що стороною угоди про визнання винуватості юридична особа бути не може. До

речі, серед наявних теорій кримінальної відповідальності юридичної особи лише теорія ідентифікації оперує поняттям «вина корпорації». Однак застосування даної теорії, наприклад, у судовій практиці Великій Британії, виявило такі концептуальні вади, які ставлять під сумнів доцільність оперування нею при теоретичному обґрунтуванні кримінально-правового впливу на юридичних осіб. Інші ж підходи («приписана відповідальність», теорія колективного наміру, теорія корпоративної культури тощо) взагалі не звертаються до так званої «вини корпорації». Більше того, згідно ч. 4 ст. 469 КПК не допускається укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи.

Відповідно, юридична особа може бути стороною лише угоди про примирення. У кримінальному законі не визначається її жодних особливостей. Однак ч. 3 ст. 469 КПК забороняє укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи.

Відповідно, щодо угоди про примирення у даному випадку йдеться не про юридичну особу як таку, а про її уповноважену особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Факт вчинення кримінального правопорушення від імені/в інтересах юридичної особи не перетворює останню на безпосереднього учасника кримінально-правового конфлікту. І власне специфіка «кримінально-правової деліктоздатності» юридичної особи не дозволяє їй навіть потенційно виступати на боці винної сторони в угоді про примирення.

Інша ситуація складається тоді, коли юридична особа є потерпілою від кримінального правопорушення – немає обмежень щодо укладення угоди про примирення з юридичною особою за умови заподіяння останній майнової шкоди (п. 3 постанови ПВССУ [2]). Вказівка на майнову шкоду тягне певні уточнення щодо змісту такої угоди. Зрозуміло, що характер шкоди визначає ті дії, які підозрюваний чи обвинувачений має вчинити на користь

потерпілого. Однак у певних випадках у зміст угоди про примирення може бути включено перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди (ч. 1 ст. 471 КПК). Зокрема, правова позиція ККС ВС полягає у тому, що при вчиненні багатоб'єктних кримінальних правопорушень (власне, у таких випадках є доцільним включати у зміст угоди не лише відшкодування шкоди, а й дії іншого характеру) суд має керуватися не тільки формальними вимогами норм КПК, а й чітко дотримуватися їхніх засадничих принципів. Для встановлення співвідношення публічних і приватних пріоритетів в інституті примирення сторін визначальною є категорія «інтерес». Тобто угода не має суперечити інтересам суспільства та в ній повною мірою має бути забезпечено баланс інтересів сторін угоди про примирення для цілей норм ч. 3 ст. 469, п. 7 ст. 474 КПК [7].

Звернемо увагу, що КПК не містить формальних обмежень щодо включення у зміст угоди при примиренні з юридичною особою переліку дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди. У цей же час І.В.Басиста наголошує, що у випадку, коли потерпілою є юридична особа, засновником/одним із засновників якої є держава, АРК, територіальна громада, зазначені дії не можуть бути включені у зміст угоди [8, с. 14]. Але такі обмеження не діють у разі, якщо потерпілою є юридична особа, яка створена без участі держави, АРК чи територіальної громади. І в цілому функціонально угода про примирення, де стороною є потерпіла юридична особа, не відрізняється від угоди про примирення винного з потерпілим – фізичною особою.

Новелою КПК став новий вид угоди, стороною якого є юридична особа – угода щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку (ст. 483-17 КПК). Обставини, що враховуються при її укладенні, зміст даної угоди та наслідки визначені у ст. 483-18 КПК. Ця угода характеризується наступними ознаками:

– вона укладається між прокурором та юридичною особою за ініціативою прокурора або представника юридичної особи. Укладення такої угоди є правом юридичної особи, з огляду на що прокурор не має права чинити перешкод в її укладенні;

– предметом угоди є застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, тому вона може бути укладена за наявності підстав для такого застосування, передбачених ст. 96-3 КК;

– при вирішенні питання про укладення даної угоди враховуються три аспекти: а) сприяння з боку юридичної особи у проведенні досудового розслідування, надання всієї необхідної інформації для встановлення фізичних осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; б) характер вчиненого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, з обставинами якого пов'язана юридична особа; в) наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження та протидії злочинності;

– у змісті угоди зазначають, поміж іншим, а) визнання юридичною особою свого зв'язку із суспільно небезпечним діянням; б) обов'язки юридичної особи щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого фізичними особами (якщо відповідні домовленості мали місце); в) узгоджений вид та розмір заходів кримінально-правового характеру, строк їх застосування (для додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру); г) згода юридичної особи в особі її представника на їх застосування.

З огляду на законодавчі новели, слід дійти висновку про унормування специфічного виду угоди, який фактично містить ознаки угоди про визнання винуватості. Це підкреслюється визнанням юридичною особою свого зв'язку із суспільно небезпечним діянням, яке містить ознаки кримінального правопорушення. Тобто юридична особа визнає, що вона є фігурантом (опосередкованим учасником) кримінально-правового конфлікту через наявність організаційно-правового зв'язку між нею та фізичною особою, яка виступає суб'єктом кримінального правопорушення.

Також важливим є той факт, що зазначена угода фактично містить ознаки ще однієї угоди – про співпрацю. Зокрема, М.В.Сіроткіною обґрунтовується виділення угоди про співробітництво в кримінальному провадженні (як різновид угоди про визнання винуватості). Авторка наголошує, що метою угоди про

визнання винуватості є досягнення компромісу між прокурором та обвинуваченим (підозрюваним) на взаємовигідних умовах. При укладенні угоди про співробітництво на перше місце, окрім беззастережного визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості, висувається готовність до співпраці зі стороною обвинувачення [3, с. 19–20]. Щодо юридичної особи співпраця з обвинуваченням включає обов'язки юридичної особи сприяти у викритті кримінального правопорушення, вчиненого фізичними особами.

Поряд із цим Я.В.Сидій наголошує на тому, що при укладенні угоди про визнання винуватості у провадженнях, де є потерпілий, обвинуваченню потрібно враховувати позицію й інтереси потерпілого, щоб умови такої угоди не порушували його права (п. 3 ч. 7 ст. 474 КПК). Автор констатує, що поява потерпілого в угодах про визнання винуватості є свідченням зовсім іншого різновиду такої угоди: по-перше, з'являється новий учасник, раніше не передбачений в цій угоді; по-друге, основною метою цієї угоди (для обвинувачення) є співробітництво підозрюваного (обвинуваченого) з обвинуваченням задля розкриття тяжкого або особливо тяжкого злочину шляхом отримання доказів, які викривають інших учасників злочину [9, с. 255]. Щодо юридичних осіб зазначені міркування мають безпосереднє значення, наприклад, у випадках, коли від їх імені та в їх інтересах фізична особа вчиняє кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 345, 347, 348 КК, тобто багатооб'єктні кримінальні правопорушення, обов'язковою ознакою складу яких є потерпілий.

Таким чином, можна дійти висновку, що для юридичних осіб відкриваються нові можливості для забезпечення своїх суб'єктивних прав у кримінальних провадженнях. Для цього законодавець передбачає укладення таких угод: а) про примирення (де юридична особа є потерпілою); б) щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку. Остання є фактично поєднанням аналогу угод про визнання винуватості та про співпрацю в кримінальному провадженні. У цей же час окремо не регламентовано врахування інтересів потерпілого при укладенні угоди щодо застосування

до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку.

На сьогодні зміни до КПК не корелюють із кримінально-правовим регулюванням угод. І якщо наслідки укладення угоди про примирення (у тому числі й з юридичною особою) врегульовані кримінальним законом, то угода щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку взагалі не згадується в КК.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є одним із різновидів примусових заходів кримінально-правового впливу, які суттєво впливають на діяльність юридичних осіб, а у певних випадках взагалі її унеможливають (при ліквідації юридичної особи). Призначення заходів щодо юридичних осіб, звільнення від них є діяльністю суду із застосування кримінального закону. Тому вбачається необхідним врегулювати у КК особливості призначення заходів щодо юридичних осіб на підставі угоди щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку. Зокре-

ма, доцільно чітко унормувати наступні аспекти: яким чином співпраця зі слідством сприяє пом'якшенню заходів чи звільненню від них; чи можливе призначення заходів нижче за нижчу межу; яким чином при призначенні заходів має бути врахована позиція потерпілого тощо.

З огляду на викладене, можна дійти **висновку**, що на сучасному етапі суттєво розширені можливості юридичних осіб як учасників кримінально-правових відносин укладати угоди в кримінальних провадженнях. Однак законодавець, порушуючи принцип системності, не приділяє належної уваги кримінально-правовій регламентації угод, стороною яких може бути юридична особа. На нашу думку, є сенс включити питання таких угод у структуру інституту кримінально-правового впливу на юридичних осіб та узгодити кримінально-правові й кримінально-процесуальні приписи. Це сприятиме уточненню правової природи та змісту угод, їх розумінню як джерел права, що є необхідним для модернізації вітчизняного кримінального законодавства в контексті євроінтеграційних прагнень нашої держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Див., наприклад: Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: монографія / В.О. Туляков, Г.П. Пімонов, Н.І. Мітріцан [та ін.]; за заг. ред. В.О. Тулякова. Одеса: Юридична література, 2012. 424 с.
2. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №13 від 11.12.2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15> (дата звернення – 20.01.2025).
3. Сіроткіна М.В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2021. 39 с.
4. Див., наприклад: Тітко І. Угоди як інститут забезпечення реалізації приватного інтересу в кримінальному судочинстві України: окремі питання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 225–234.
5. Орловська Н.А. Актуальні питання угод у кримінальному праві України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України: науковий журнал*. 2018. № 17. С. 106–113.
6. Угоду про примирення може бути укладено в провадженнях у випадках, коли настала смерть особи, – ККС ВС / Інформація з екрану. URL: <https://surl.li/wibdac> (дата звернення: 12.01.2025).
7. Постанова ВС щодо укладення угод про примирення між потерпілим та обвинуваченим стосовно двооб'єктних (багатооб'єктних) злочинів, 20 бер. 2019 р. / Інформація з екрану. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/670853/> (дата звернення: 12.01.2025).
8. Басиста І.В. Практичні проблеми укладення угод про примирення у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 11–19.
9. Сидій Я.В. Деякі проблемні питання забезпечення укладення угоди про визнання винуватості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 251–257. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.43>